

РІШЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ¹

DECISIONS OF THE SUPREME COURT AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Дунаєва Т.Є., к.ю.н.,

науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

У статті досліджено правові позиції Верховного Суду щодо якості кримінального процесуального законодавства України, верховенства права. Обґрунтовано, що рішення Верховного Суду є важливими для ефективного захисту прав людини, верховенства права, подальшого підвищення ефективності судового розгляду, забезпечення єдності судової практики, виявлення недоліків, помилок, прогалин у чинному законодавстві. Проаналізовано міжнародні та національні нормативно-правові акти щодо забезпечення єдності судової практики, верховенства права, ефективного захисту прав людини. Проблема полягає в тому, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремої норми з переліком підстав для закриття касаційного провадження. Верховний Суд закриває касаційне провадження, якщо воно було відкрито за відсутності передбачених законом підстав, або коли ці підстави відпали внаслідок відмови особи від поданої нею касаційної скарги. Тому постає питання про підвищення якості кримінального процесуального законодавства України шляхом внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині визначення переліку підстав для закриття касаційного провадження у зв'язку зі смертю особи. Правові позиції Верховного Суду є важливими для сучасного розвитку доктрини в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України. Є важливими для подальшого підвищення ефективності судового розгляду та забезпечення єдності судової практики, сприяють реалізації правовим принципам передбачуваності, верховенству права, ефективного захисту прав людини. Правові позиції Верховного Суду як і рішення Конституційного Суду України є засобами усунення прогалин кримінального процесуального законодавства України. Необхідно зазначити, що чинний кримінальний процесуальний закон не містить порядку регулювання апеляційного оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування.

Ключові слова: верховенство права, правові позиції Верховного Суду, рішення Верховного Суду, якість кримінального процесуального законодавства України, єдність судової практики, судовий процес, кримінальне провадження.

The article examines the legal positions of the Supreme Court on the quality of criminal procedure legislation of Ukraine, the rule of law, proportionality. It is substantiated that the decisions of the Supreme Court are important for the effective protection of human rights, the rule of law, further improving the efficiency of judicial proceedings, ensuring the unity of judicial practice, identifying shortcomings, errors, gaps in current legislation. International and national normative legal acts on ensuring the unity of judicial practice and effective protection of human rights are analyzed. The problem is that the current Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a separate article that would determine the list of grounds for closing the cassation proceedings. The Supreme Court closes cassation proceedings if it was opened in the absence of grounds provided by law, or if these grounds have disappeared due to the person's refusal to file a cassation appeal. Therefore, the question arises about improving the quality of criminal procedure legislation of Ukraine by making appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of determining the list of grounds for closing the cassation proceedings in connection with the death of a person. The legal positions of the Supreme Court are important for the modern development of the doctrine in the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine. They are important for further improving the efficiency of judicial proceedings and ensuring the unity of judicial practice, promote the implementation of legal principles of predictability, the rule of law, effective protection of human rights. The legal positions of the Supreme Court as well as the decisions of the Constitutional Court of Ukraine are a means of closing the gaps in the criminal procedure legislation of Ukraine. It should be noted that the current criminal procedure law does not contain the procedure for regulating the appeal against the decisions of the investigating judge during the pre-trial investigation.

Key words: rule of law, legal positions of the Supreme Court, decisions of the Supreme Court, quality of criminal procedural legislation of Ukraine, unity of judicial practice, trial, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Конституція України містить норми щодо права на судовий захист. У статті досліджуються рішення Верховного Суду (правові позиції), що є важливими для виявлення недоліків, помилок, прогалин у чинному законодавстві і подальшого підвищення ефективності судового розгляду. Проблема полягає в тому, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не містить окремої норми з переліком підстав для закриття касаційного провадження. Тому постає питання про підвищення якості кримінального процесуального законодавства України шляхом внесення відповідних змін до КПК України у частині визначення переліку підстав для закриття касаційного провадження у зв'язку зі смертю особи. Ще одна проблема полягає в тому, що залучення експерта у кримінальному провадженні для визначення розміру збитків, завданих кримінальним правопорушенням, має обмежений характер. Недоцільно залучати експерта, якщо предметом злочину

є гроші або інші цінні папери і визначаються у грошовому еквіваленті, а також коли розмір матеріальних збитків, шкоди, заподіяних кримінальним правопорушенням, або коли розмір збитку можливо достовірно встановити без спеціальних знань, з використанням загальновідомих та загальнодоступних знань, проведення простих арифметичних розрахунків для оцінки даних, отриманих за допомогою інших, крім експертизи, джерел доказування.

Як наголошує Я.О. Берназюк, принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Верховний Суд наділений повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Є певна суперечність між принципом правової визначеності та концепцією «живого права» (динамічного тлумачення права) як складовими верховенства права [1, с. 77–78].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання якості кримінального процесуального законодавства України, сталість та єдність судової практики, принцип верховенства права досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: С.П. Головатий, В.Г. Гончаренко, Н.В. Глинська, Р.Ф. Гринюк, Ю.М. Грошевий,

¹ Підготовлено на виконання фундаментальної теми «Теоретичні основи якості кримінального процесуального законодавства України», що досліджується в НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0117U000284).

О.М. Дроздов, С.М. Зеленський, О.В. Капліна, Д.І. Клепка, М.І. Козюбра, П.А. Комар, Л.М. Лобойко, І.Є. Марочкін, Р.С. Мельник, Л.М. Москвич, В.В. Рожнова, А.О. Селіванов, В.О. Серьогін, С.В. Серьогін, І.А. Тітко, О.І. Уварова, О.Г. Шило та інші вчені.

У статті Мірей Гільдебрандт (Mireille Hildebrandt) зазначається, що «право та верховенство права впроваджувалися шляхом складних стримувань і противаг, які забезпечують оспорюваність юридично релевантних рішень, готуючи таким чином основу для надійних, законних та обов'язкових рішень. Право полягає у координації взаємодії людей, забезпеченні того, щоб уряди ставилися до своїх громадян з однаковою повагою та турботою, забезпечуючи таким чином правову визначеність і справедливість» [2, 3].

У статті О.Г. Шило та Н.В. Глинської зазначається, що одним із засобів забезпечення сталості та єдності судової практики є рішення Верховного Суду і є процесуальний порядок відступу Верховним Судом від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах [4].

Мета. Метою дослідження є визначення ролі правових позицій Верховного Суду, дослідження єдності судової практики, стабільності правового регулювання, об'єктивності та прогнозованості правосуддя в Україні.

Вклад основного матеріалу. Як зазначають О.Г. Шило та Н.В. Глинська, «одним із засобів забезпечення сталості та єдності судової практики є рішення Верховного Суду, в яких здійснюється відступ від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах. Існування в рамках Верховного Суду механізмів, здатних виправляти непослідовності практики цього суду, має першорядне значення» [5, с. 231].

У висновку № 11 (2008) Консультативна рада європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень наголошує, що «юридична визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи» [6].

Також було сформульоване Великою Палатою Верховного Суду правило: «якщо відбувся відступ від певної правової позиції, яка містилася в іншому рішенні Верховного Суду, то обов'язково про це зазначається в тексті рішення; притім мають бути наведені вагомі аргументи щодо необхідності такого відступу» [7; 1, с. 83].

У Постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду (далі – ОП ККС) Верховного Суду від 25 листопада 2019 р. зазначено, що «Обов'язкове залучення експерта для проведення експертизи необхідне за наявності двох підстав: по-перше, коли характер об'єктивних обставин, які мають значення для кримінального провадження, неможливо достовірно встановити без залучення особи, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями (що є загальною підставою проведення експертизи в кримінальному провадженні, передбаченою ч. 1 ст. 242 КПК України у редакції Закону № 1261-VII); по-друге, коли мають місце обставини, передбачені ч. 2 цієї норми. Імперативність п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України у редакції Закону № 1261-VII щодо призначення експертизи у кожному кримінальному провадженні для визначення розміру збитків, завданих кримінальним правопорушенням, має обмежений характер, оскільки не стосується тих випадків, коли предметом злочину є гроші або інші цінні папери, що мають грошовий еквівалент, а також коли розмір матеріальних збитків, шкоди, заподіяних кримінальним правопорушенням, можливо достовірно встановити без спеціальних знань, а достатньо загально-відомих та загальнодоступних знань, проведення простих арифметичних розрахунків для оцінки даних, отриманих за допомогою інших, крім експертизи, джерел доказування. У рещті випадків сторона обвинувачення на стадії досудового розслідування зобов'язана незалежно від

наявності інших доказів, за допомогою яких можливо встановити розмір матеріальних збитків, звернутися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта (а в редакції Закону № 187-IX – залучити експерта)» [8; 9].

У Ухвалі за касаційною скаргою засудженого на вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25 липня 2017 р. [10] та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 30 листопада 2017 р. [11] зазначено, що відсутність у п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України [12] згадки про смерть засудженого та виправданого як підстави для закриття кримінального провадження є не прогалиною в законодавстві, а свідомим наміром законодавця. Таким чином, законодавець формулював цю норму з урахуванням того, що вона буде застосовуватися не лише під час досудового розслідування, але й під час судового провадження, але тим не менше не поширив її дії на випадок смерті засудженого чи виправданого.

Смерть засудженого у більшості випадків робить касаційне провадження безпредметним, оскільки застосування до особи, яка померла, кримінально-правових наслідків діяння є неможливим.

Відповідно до ст. 433 КПК України, в якій регламентовано перегляд судом касаційної інстанції, касаційне провадження закрито у зв'язку з тим, що особа, яка подавала заяву померла [13; 14].

Отже, чинний КПК України не містить окремої норми (статті) з переліком підстав для закриття касаційного провадження. Верховний Суд закриває касаційне провадження у тих випадках, коли воно було відкрито за відсутності передбачених законом підстав, або коли ці підстави відпали внаслідок відмови особи від поданої нею касаційної скарги. Якість кримінального процесуального законодавства потрібно підвищити шляхом внесення відповідних змін до КПК у частині визначення переліку підстав для закриття касаційного провадження у зв'язку зі смертю особи [15].

Не підлягає апеляційному оскарженню згідно ст. 309 КПК України ухвала слідчого судді про повне або часткове скасування арешту майна, постановлена за правилами ст. 174 КПК України, тому що «рішення про відмову у відкритті апеляційного провадження та про повернення скарги можуть бути ухвалені на стадії вирішення питання про відкриття апеляційного провадження, а в разі оскарження ухвали слідчого судді – під час вирішення питання про призначення судового засідання щодо розгляду апеляційної скарги на таке рішення. Якщо після відкриття апеляційного провадження буде встановлено, що воно відкрите за апеляційною скаргою на рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню, апеляційний суд має постановити ухвалу про закриття апеляційного провадження. Таке ж рішення суд апеляційної інстанції повинен постановити й у разі, якщо під час апеляційного розгляду в судовому засіданні апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді буде встановлено, що ця скарга подана на рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню». Тут доцільно усунути вади кримінального процесуального закону, зокрема, його дефекти [15; 16; 17].

Існують також проблеми у забезпеченні єдності судової практики при використанні практики Європейського суду з прав людини. На Верховний Суд покладено завдання забезпечувати єдність судової практики. Є непоодинокі випадки, коли суди нижчого рівня нехтують правовими висновками Верховного Суду або ігнорують їх. Щоб усунути такі ситуації, необхідно чітко визначити в законі, що суди не можуть відходити від правової позиції Верховного Суду, викладеної в його рішеннях, а також, що однією з підстав оскарження рішення суду є його невідповідність правовій позиції Верховного Суду [15; 17].

Як вважає О. Кібенко, і зазначене положення відображене у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні

правопорушення щодо започаткування реальної судової реформи в частині забезпечення єдності судової практики та рівності учасників судових проваджень перед законом», «при виборі і застосуванні норми права суд має враховувати правові позиції, викладені в постановках Верховного Суду, щодо застосування закону за подібних обставин. У разі якщо на час ухвалення рішення існує декілька відповідних правових позицій Верховного Суду, які є різними, суд має обрати ту правову позицію, яка, на його думку, найбільш відповідає спірним правовідносинам. Також у рішенні суд зобов'язаний зазначити про існування іншої правової позиції Верховного Суду щодо застосування закону за подібних обставин та зазначити підстави, з яких він з нею не погоджується». Можна погодитись щодо того, що суди зобов'язані застосовувати правові норми у відповідності з правовими позиціями, викладеними в постановках Верховного Суду, щодо застосування закону за подібних обставин [7; 18].

Оскаржуючи в апеляційному чи касаційному порядку судові рішення в частині цивільного позову, постановлені в кримінальному провадженні, засуджений, який несе цивільну відповідальність, не сплачує жодних судових витрат на відміну від цивільного судочинства. Наприклад, в Постанові за касаційною скаргою засудженого на вирок Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 17 липня 2017 р. й ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 21 вересня 2017 р. у справі № 187/291/17, розглянутого Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду 23 січня 2019 р., зазначено, що «під час вирішення цивільного позову в межах кримінального провадження та стягнення з винної особи коштів у рахунок відшкодування завданої злочинною шкоди. .... суперечить ч. 5 ст. 128, статтям 2, 7, 9, 118, 119, 370 цього Кодексу в їх взаємозв'язку» [19].

Наприклад, натепер допускається погіршення становища одних засуджених (виправданих) та порушення питання у випадках про скасування чи зміну вироку суду першої інстанції щодо інших таких осіб з інших підстав, апеляційний суд, за наявності для того підстав, постановляє вирок тільки щодо тих засуджених (виправданих), становище яких погіршується [20].

Нормативно-правовими прецедентами (джерелами права) могли б стати рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, які винесені в результаті розгляду конкретної справи, в ході якої виявлено прогалину в діючому законодавстві і виникла потреба у створенні додаткової або конкретизуючої норми [21, с. 15; 22, с. 39].

Як зазначає П.А. Комар, переконливим доказом вірного тлумачення і застосування норми права є юридичні (правові) позиції Верховного Суду, Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини, які дають поштовх прийняттю відповідних передбачуваних судових рішень, а отже, слугують забезпеченню єдності судової практики [22, с. 39].

Принцип верховенства права має на увазі судовий контроль над втручанням органів виконавчої влади у здійснення права особистості на свободу, який відповідно повинен користуватися суспільною довірою [23, с. 545]. Так, наприклад, у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 січня 1978 р. ЄСПЛ підкреслив, що із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів публіч-

ної влади у права людини повинно підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Водночас гарантованість прав судовим захистом включає право на справедливий судовий розгляд, доступ до правосуддя, рівність сторін; єдність громадянських і інших прав та їх соціальну еволюцію тощо [24, с. 70–71].

Значення верховенства права відображається в можливості здійснювати судом ефективний контроль, тобто відповідні контрольні механізми, які місять в собі необхідні контролюючі інструменти над діяльністю правоохоронних органів. Такий контроль має здійснюватись судовою гілкою влади, оскільки вона є найбільш незалежною та незаангажованою у правильності дотримання такої процедури. Така позиція ЄСПЛ відображена в справі «Грютер проти Нідерландів» [25]. Крім цього, як зазначено в судовому рішенні в справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» у законі, який залишає свободу розсуду, повинні бути визначені його межі» [26]. Загалом «верховенство права» має на меті судовий контроль з метою невтручання інших гілок влади (особливо виконавчої) у здійснення та реалізацію права особи на свободу [27, с. 278].

Слід погодитись із твердженням Я.О. Берназюка, що «для узгодження принципу правової визначеності та концепту «живого права» в рішеннях ЄСПЛ та Великої Палати Верховного Суду сформувалася стала практика, відповідно до якої відступ від правової позиції повинен мати тільки вагомий підстави, реальне підґрунтя, тобто суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього підстави та з метою виправлення лише тих неузгодженостей (помилки), що мають фундаментальне значення для судової системи» [1, с. 84].

Висновки. Рішення Верховного Суду та позиції Європейського Суду з прав людини слугують додатковим юридичним аргументом під час прийняття рішень у разі виявлення недоліків, помилок, прогалин у чинному законодавстві і є важливими подальшого підвищення ефективності судового розгляду та забезпечення єдності судової практики, сприяють реалізації правовим принципам передбачуваності, верховенству права, ефективному захисту прав людини. Правові позиції Верховного Суду є важливими для сучасного розвитку доктрини в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України.

Проаналізувавши практику Верховного Суду та Великої Палати можна зазначити, що чинний КПК України не містить окремої норми з переліком підстав для закриття касаційного провадження. Верховний Суд закриває касаційне провадження, якщо воно було відкрито за відсутності передбачених законом підстав, або коли ці підстави відпали внаслідок відмови особи від поданої нею касаційної скарги. Якість кримінального процесуального законодавства України потрібно підвищити шляхом внесення відповідних змін до КПК України у частині визначення переліку підстав для закриття касаційного провадження у зв'язку зі смертю особи. Законодавець у кримінальному процесуальному законі не передбачив порядку регулювання апеляційного оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування. Залучення експерта у кримінальному провадженні для визначення розміру збитків має обмежений характер. Недоцільно залучати експерта, якщо предметом злочину є гроші або інші цінні папери і визначаються у грошовому еквіваленті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берназюк Я.О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*. 2020. Вип. 2(90). С. 77–89. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/946>.
2. Hildebrandt M. Understanding law and the rule of law: a plea to augment CS curricula. *Communications of the ACM*. May 2021, Vol. 64, Issue 5. P. 28–31. URL: <https://cacm.acm.org/magazines/2021/5/252172-understanding-law-and-the-rule-of-law/fulltext>.
3. Дунаєва Т.Є. Роль рішень Конституційного Суду України у забезпеченні пропорційності та верховенства права у судовій практиці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2021. Вип. 32. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/18110>.

4. Шило О.Г., Глинська Н.В. Роль Верховного Суду у забезпеченні сталості та єдності судової практики: окремі аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України* / редкол.: В.Таций та ін. Харків: Право, 2020. Т. 27. № 3. С. 157 – 174.
5. Шило О.Г., Глинська Н.В. Рішення Верховного Суду, що вирішують існуючу розбіжність у правозастосуванні, в механізмі забезпечення сталості та єдності судової практики. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.)* / редкол.: Л.М. Москвич та ін. Харків : Право, 2021. С. 230-233.
6. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.
7. Кібенко О. Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294-novi-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki>.
8. Постанова Верховного Суду від 25 листопада 2019 р. у справі № 420/1667/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86070671>.
9. ВС роз'яснив, коли слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/183694-vs-roz'yasniv-koli-slidchiy-abo-prokuror-zobov'yazani-zabezpechiti-provedennya-ekspertizi>.
10. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 25 липня 2017 р. справа № 761/33482/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67927005>.
11. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 30 листопада 2017 р. у справі № 761/33482/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70728536>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
13. Ухвала Верховного Суду від 16 січня 2019 р. у справі № 761/33482/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79314140>.
14. Окрема думка суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Кравченка С.І. та Огурецького В.П. у провадженні №51-4744км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79382568>.
15. Дунаєва Т.Є. Правові позиції Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду як засіб підвищення ефективності виявлення процесуальних недоліків і помилок. *Теоретичні та практичні проблеми конституціоналізму в Україні (круглий стіл з нагоди 25-ї річниці Конституції України)*: збірник матеріалів доповідей учасників круглого столу (м. Харків, 18 червня 2021 р.). Харків, 2021. С. 25-27.
16. Ухвала Верховного Суду від 19 лютого 2019 р. у справі № 569/17036/118. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79957677>.
17. Глинська Н.В., Клепка Д.І. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: Б. М. Головін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 63-73.
18. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства: *Юридична газета online*. 28 квітня 2020; 12.44. № 8 (714). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html>.
19. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо започаткування реальної судової реформи в частині забезпечення єдності судової практики та рівності учасників судових проваджень перед законом: проект Закону України (реєстр. 5565 від 26.05.2021 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=72044.
20. Постанова Верховного Суду від 23 січня 2019 р. у справі № 187/2912/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726>.
21. Постанова Верховного Суду від 4 листопада 2019 р. у справі № 128/2455/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542830>.
22. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 9–15.
23. Комар П.А. Система джерел права та система законодавства: сучасний стан поняттєво-категоріального апарату і принципів правозастосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 36–40.
24. Крижова О. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 544–549.
25. Темченко В. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 1. С. 68–74.
26. Справа «Грютер проти Нідерландів»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 19 березня 2002 р. URL: <http://base.garant.ru/58160471/>.
27. Справа «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 13 березня 1983 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168044e84d>.
28. Хамула А.М. Значення принципів правоохоронної діяльності в сучасних умовах. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина: матеріали VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (м. Чернігів, 18–19 травня 2021 р.)*. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 277–279.